

Ἐλευθερία καὶ γλῶσσα;

Σταυρούλας Τσιπλάκου*

1. «Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου» καὶ ἡ γλωσσ(ολογ)ικὴ στροφῆ

Ἡ σχέση μεταξύ γλώσσας καὶ ἐλευθερίας σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ θεωρεῖται δεδομένη, ἂν καὶ ὑπάρχουν διαφορετικὲς τοποθετήσεις σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ γλῶσσα ἀπελευθερώνει ἢ ὑποδουλώνει. Ἡ πασίγνωστη πλέον φράση τοῦ Wittgenstein: „Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt“ («Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου σημαίνουν τὰ ὅρια τοῦ κόσμου μου»)¹, μαζί μὲ τὴν καταληκτικὴ πρόταση τοῦ *Tractatus*: „Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen“ («Γιὰ ὅσα δὲν μπορεῖς νὰ μιλήσεις, πρέπει νὰ σιωπᾶς»)², εἶναι ἴσως ἡ πιὸ γνωστὴ διατύπωση τῆς σχέσης μεταξύ γλώσσας καὶ ἐλευθερίας, ἂν καὶ ἐνδεχομένως στηρίζεται σὲ παρερμηνεία, ἐφ’ ὅσον παρουσιάζεται σὲ σχετικὲς συζητήσεις ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ συγκείμενο στὸ ὁποῖο ἐμφανίστηκε ἀρχικὰ καὶ ὅπου σήμαινε κάτι ἀρκετὰ διαφορετικὸ. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ἐκλαϊκευμένη ἢ ἐκλαϊκευτικὴ πρόσληψη αὐτῆς τῆς φράσης σημαίνει περίπου ὅτι ἡ γλῶσσα καθορίζει τὴ σκέψη μας καὶ συνακόλουθα τὸν τρόπο ποὺ ἀντιλαμβανόμαστε τὸν κόσμο· ὡς ἐκ τούτου, μία «πλούσια» γλῶσσα μὲ σύνθετες καὶ περίπλοκες ἔννοιες καὶ ἐνδεχομένως καὶ σύνθετες καὶ πολύπλοκες δομὲς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ὀξύνει τὴ σκέψη καὶ τὴ γνωστικὴ ἱκανότητα καὶ νὰ ὀδηγεῖ σὲ ἀπελευθέρωση ἢ τοῦλάχιστον σὲ γνωσιακὴ καὶ συνακόλουθα κοινωνικὴ,

---

* Ἡ Σταυρούλα Τσιπλάκου εἶναι Ἀναπλ. Καθηγήτρια Γλωσσολογίας καὶ Κοσμητόρισα τῆς Σχολῆς Ἀνθρωπιστικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου.

1. L. Wittgenstein, „Logisch-Philosophische Abhandlung“, στό: *Annalen der Naturphilosophie* XIV (Leipzig 1921), σσ. 185-262, ἐδῶ 5.6, σ. 148.

2. L. Wittgenstein, „Logisch-Philosophische Abhandlung“, ὁ.π., 7, σ. 188.

οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ένδυναμωση. Αντίστροφα, μία γλώσσα «φτωχή», ή –άκριβέστερα– ή περιορισμένη πρόσβαση στις διάφορες πτυχές και χρήσεις της γλώσσας, οδηγεί σε γνωσιακή αποδυναμωση, σε μη όξυμένη σκέψη, σε μειωμένη πρόσβαση σε γνώσεις και πληροφορίες και –κατὰ συνέπεια– περίπου άμεσα έξανδραποδίζει.

Έχουν όμως διατυπωθεί οι παραπάνω θέσεις από την έπιστήμη της γλωσσολογίας; Η άπάντηση είναι μάλλον άρνητική, με έξαιρεση την ύπόθεση περι γλωσσικού ντετερμινισμού του Edward Sapir και –κυρίως– του Benjamin Lee Whorf, ή όποια στη ριζοσπαστική της έκδοχή ύποστηρίζει ότι ή γλώσσα καθορίζει τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα με τρόπο έντελώς ντετερμινιστικό, ότι οι χρήστες της γλώσσας “dissect nature along the lines laid down by native languages” («κατατέμνουν τή φύση με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές που όρίζουν οι πρώτες τους γλώσσες»)³, ότι δέν ύπάρχει αντίληψη και σκέψη έκτος γλώσσας. Λίγο πιό μετριοπαθώς, ή συναφής ύπόθεση περι γλωσσικού σχετικισμού (*linguistic relativism*) ύποστηρίζει τή θέση ότι ή αντίληψη της πραγματικότητας ίσως δέν καθορίζεται άπόλυτα άλλα έπηρεάζεται από τις δομές της έκάστοτε γλώσσας. Η σύγχρονη γλωσσολογία έχει ούσιαστικά άπορρίψει τουλάχιστον τον άυστηρό γλωσσικό ντετερμινισμό, καθώς έμπειρικές έρευνες και πειράματα από τους χώρους της ψυχολογίας και της γνωσιακής έπιστήμης έχουν δείξει μειωμένη έπίδραση της γλώσσας στη σκέψη⁴, ή όποια ύποστηρίζεται ότι έχει τις δικές της καθολικές και άνεξάρτητες από τή γλώσσα και κουλτούρα δομές, ότι ύπάρχει έξωγλωσσική σκέψη, ή *mentalese* («νοητική» γλώσσα)⁵, και βέβαια σκέψη που εκφράζεται με άλλους κώδικες, όπως π.χ. των μαθηματικών, της μουσικής κ.λπ.

Όστόσο ή αντίληψη για τήν παντοδυναμία της γλώσσας έξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό νά ύφίσταται σε κλάδους όπως τή θεωρία της

3. B. L. Whorf, *Language Thought and Reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, έπιμ. J. B. Carroll, MIT Press, Cambridge MA 1956.

4. Βλ., π.χ., P. Kay P. & W. Kempton, “What is the Sapir-Whorf hypothesis?”, *American Anthropologist*, 86, 1 (1984), σσ. 65-79, όσον άφορᾶ σχετικά πειράματα για τήν αντίληψη των χρωμάτων.

5. S. Pinker, *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, William Morrow, New York 1994.

λογοτεχνίας, τις πολιτισμικές σπουδές ή τη λεγόμενη ήπειρωτική μη αναλυτική φιλοσοφία. Ο 20ός αιώνας γνώρισε αυτό που ονομάζεται *linguistic turn* [γλωσσ(ολογ)ική στροφή] σε αυτούς τους κλάδους, αρχής γενομένης ένδεχομένως από τη φροϋδική ψυχανάλυση με την έμφασή της στην έρμηνεία των όνειρων και την ανάλυση των γλωσσικών όλισθημάτων, που ουσιαστικά παραπέμπει στη θέση ότι ή βαθειά πραγματικότητα του άσυνειδήτου δεν μπορεί να γίνει γνωστή ή να νοηθεί άφ' έαυτής αλλά πάντοτε διαμεσολαβείται από γλωσσικά σημεία⁶. Στην ήπειρωτική φιλοσοφία και ψυχανάλυση ή γλωσσολογική στροφή οδήγησε σε τοποθετήσεις όπως ότι δεν υπάρχει αλήθεια παρά μόνο γλώσσα, *έπιπολάζοντα σημαίνοντα* (floating signifiers)⁷ που νοηματοδοτούνται διαφορετικά ανάλογα με τα συγκεκριμένα στα όποια εμφανίζονται, ότι ουσιαστικά δεν υπάρχει έαυτός και αλήθεια εκτός των ποικίλων πλεγμάτων κειμένων που άπαρτίζουν τó κοινωνικό γίγνεσθαι, ότι ó έαυτός και ó ψυχικός βίος αναδύεται και συγκροτείται μόνο όταν άποκτήσει πρόσβαση στον λόγο, ó όποιος όμως ταυτόχρονα καταστέλλει διότι είναι πατριαρχικός, φαλλικός, άν και χωρίς αυτόν, χωρίς δηλαδή τή συμβολική τάξη που δημιουργεί, ó έαυτός έξαφανίζεται όντολογικά ως μέρος του άλόγου και άφάτου «πραγματικού»⁸. Η γλώσσα έπομένως είναι κατά κάποιον τρόπο τó αναγκαίο καθό για τήν ύπαρξη, για τή σκέψη, για τήν κατανόηση, για τή συγκρότηση του γνωσιακού και ψυχικού βίου. Η γλώσσα στην ήπειρωτική θεωρητική παράδοση, στην όποια αναφερόμαστε, νοείται ως ποικίλα πλέγματα κειμένων, κειμενικών ειδών, τρόπων όργάνωσης τής πληροφορίας, ρητορικών δομών, που παραπέμπουν σε υποκείμενες κοινωνικές θέσεις και ιδεολογίες, ως *πλέγματα Λόγων* (Discourses)⁹ ή αλήθεια δεν υπάρχει αυτόνομα αλλά

6. S. Freud, *Die Traumdeutung*, Franz Deuticke, Wien & Leipzig 1900.

7. Βλ. Cl. Lévi-Strauss, *Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss. Mauss, Sociologie et Anthropologie*, Presses Universitaires de France, Paris 1950· E. Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London, Brooklyn NY 2005.

8. Βλ. J. Lacan, *Le séminaire de Jacques Lacan. Livre VII: L'éthique de la psychanalyse, 1959-1960*, έπιμ. J.-A. Miller, éditions du Seuil, Paris 1986 και J. Kristeva, *Σημειωτική (Semeiotike). Recherches pour une sémanalyse*, éditions du Seuil, Paris 1969.

9. Βλ. N. Fairclough N., *Discourse and Social Change*, Polity, Cambridge 1992· J. Blommaert, *Discourse: A Critical Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 2005· M. Foucault, *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris 1971.

παράγεται από τή γλώσσα και συγκεκριμένα από πλέγματα Λόγων πού κωδικοποιούν ιδεολογίες¹⁰.

2. «Τὰ ὅρια τῆς γλώσσας μου» στή θεωρητική γλωσσολογία

Στή συνέχεια θά παρουσιαστοῦν θέσεις τῆς θεωρητικῆς γλωσσολογίας, ἀλλά καί τῆς κοινωνιογλωσσολογίας καί τῆς ἐκπαιδευτικῆς γλωσσολογίας, οἱ ὁποῖες ὡς ἕναν βαθμὸ μοιάζουν ἀσύμβατες καί φαίνεται νὰ ὑποθέτουν διαφορετικὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὴ σχέση γλώσσας καί ἐλευθερίας. Ἡ προβληματικὴ αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί οὐσιαστικὰ ὀριοθετεῖ καί χαρακτηρίζει καί τὶς διάφορες περιοχὲς τῆς γλωσσολογίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ γενετικὴ γλωσσολογία (generative linguistics)¹¹ καί τὴ βιογλωσσολογία (biolinguistics)¹², ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἐργαλεῖο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν δημιουργήθηκε γιὰ λειτουργικοὺς σκοποὺς, δὲν ἀναδύθηκε δηλαδή γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ κάποια ἀνάγκη τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἀνθρώπινου εἴδους· ἀντιθέτως ἡ γλώσσα μᾶλλον εἶναι μέρος τοῦ συνόλου τῶν γονιδιακῶν ἐξελικτικῶν μεταβολῶν πού ὀδήγησαν στὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὸν *Homo erectus* στὸν *Homo sapiens*. Αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι οἱ διάφορες γλώσσες, παρὰ τὴν ἐπιφανειακὴ τους ποικιλότητα καί διαφορετικότητα, στὴν πραγματικότητα μοιράζονται καθολικά/οἰκουμενικά (universal) χαρακτηριστικά. Ἡ γενετικὴ γλωσσολογία τὰ τελευταῖα ἑβδομήντα χρόνια ἔχει ὡς στόχο νὰ προσδιορίσει ποιὰ εἶναι αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἢ ιδιότητες τῆς γλώσσας. Ἡ ἰδέα τῶν καθολικῶν γλωσσικῶν δομῶν ἐνδεχομένως ξενίζει, καθὼς φαίνεται νὰ ἀντιστρατεύεται τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα, τὴν ὕπαρξη 7.000 περίπου γλωσσῶν καί διαλέκτων στὸν πλανήτη μας¹³ μὲ πολὺ μεγάλες μεταξύ τους διαφορές, τόσο

10. M. Foucault, *L'ordre du discours*, ὁ.π. Γιὰ ἀποσαφηνίσεις τῶν σχετικῶν ὄρων βλ. Γ. Ξυδόπουλος & Στ. Τσιπλάκου, «Γλωσσικὲς ιδεολογίες καί μῦθοι», στό: Μ. Λεκάκου καί Ν. Τοπιντζή (ἐπιμ.), *Εἰσαγωγή στὴ Γλωσσολογία*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2022, σσ. 636-682.

11. N. Chomsky, *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge MA 1995· N. Chomsky, "Three Factors in Language Design", *Linguistic Inquiry* 36, 1 (2005), σσ. 1-22.

12. C. Boeckx & Kl. Grohmann (ἐκδ.), *The Cambridge Handbook of Biolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

13. Βλ. σχετικὰ <https://www.ethnologue.com/>.

στήν προφορά (φωνητική) όσο και στην κλίση, την παραγωγή και τη σύνθεση (μορφολογία) και στη σύνταξη και βέβαια στη σημασιολογία, στο λεξιλόγιο, στα νοήματα που κωδικοποιούνται σε κάθε γλώσσα, στις μεταξύ τους λεπτές διαφορές, στις διαφορετικές κοινωνικές και πολιτισμικές συνδηλώσεις των νοημάτων (που κάνουν φυσικά πολύ δύσκολο και τὸ ἔργο τῆς μετάφρασης). Ἐπίσης οἱ διάφορες γλωσσικές κοινότητες διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ ἂν ἔχουν συστήματα γραφῆς και ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα παράγουν, τις ἐπικοινωνιακές συνήθειες και συμβάσεις που υἱοθετοῦν κ.λπ. Μὲ βάση τὰ παραπάνω, ἡ ὑπόθεση τῶν καθολικῶν γλωσσικῶν ιδιοτήτων ἀκούγεται μὲν εὐφάνταστη, ἀλλὰ δύσκολο νὰ ὑποστηριχθεῖ.

Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ καθολικὲς ιδιότητες ἀφοροῦν τις πτυχὲς ἐκείνες τῆς γλώσσας που δὲν βρίσκονται σὲ διεπίδραση (interface) μὲ τὸ κοινωνικό, ἱστορικό και πολιτισμικό γίνεσθαι, ἢ ἴσως ἀκόμη και μὲ τὴν παραγωγή νοήματος. Ποιὲς ὅμως εἶναι αὐτὲς οἱ πτυχὲς ἢ τὰ ἐπίπεδα τῆς γλώσσας; Στὴ φωνητική/φωνολογία, τὴ μορφολογία και τὴ σύνταξη (ἀλλὰ ἐν μέρει και στὴ σημασιολογία) ὑπάρχουν καθολικὰ χαρακτηριστικά: στὴ φωνητική/φωνολογία ὑπάρχει καθολικότητα στοὺς φωνοτακτικούς περιορισμούς (τις ἐπιτρεπτὲς στὶς διάφορες γλώσσες διατάξεις τῶν φθόγγων, τὴ συλλαβική δομὴ κ.λπ.)· τὸ ἴδιο συμβαίνει και στὸ ἐπίπεδο τῆς μορφολογίας, καθὼς οἱ διαδικασίες παραγωγῆς, κλίσης και σύνθεσης εἶναι ἀρκετὰ παρόμοιες στὶς διάφορες γλώσσες (οὐσιαστικά ὑπάρχουν λίγοι τύποι γλωσσῶν ἀπὸ ἄποψη μορφολογίας: οἱ ἀπομονωτικές, οἱ κλιτές, οἱ διαχυτικές, οἱ συγκολλητικές και οἱ πολυσυνθετικές). Στὴ σύνταξη συμβαίνει τὸ ἴδιο: ἂν και ἐπιφανειακὰ ὑπάρχει πολὺ μεγάλη συντακτικὴ ποικιλότητα και ἀνάμεσα στὶς διάφορες γλώσσες και ἀνάμεσα στὶς διαλέκτους μιᾶς γλώσσας και ἐπίσης διαχρονικὰ στὴν ἱστορία μιᾶς γλώσσας, ὅπως συμβαίνει βέβαια και μὲ τὴ φωνητική/φωνολογία και τὴ μορφολογία, οἱ διαφορὲς, ἐὰν μελετηθοῦν ἐπιστημονικὰ και σχηματοποιηθοῦν μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο, προκύπτει ὅτι εἶναι πολὺ λίγες και συστηματικές και οἱ γλώσσες ὅταν ἀλλάζουν ἀκολουθοῦν μία προβλέψιμη και προδιαγεγραμμένη πορεία. Γιὰ παράδειγμα, ἡ παλαιὰ ἀγγλικὴ ἦταν κλιτὴ γλώσσα ἀλλὰ ἡ σύγχρονη ἀγγλικὴ εἶναι σχεδὸν ἀπομονωτικὴ ἢ ἐξέλιξη συνέβη ὄχι πρὸς μία ἀπρόβλεπτη κατεύθυνση ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἕναν τύπο στὸν ἄλλον.

Στή σύνταξη, ή αρχαία ελληνική είχε έναν κανόνα τοποθέτησης των άτονων, αδύνατων τύπων τής προσωπικής άντωνυμίας και άλλων άτονων στοιχείων μετά από την πρώτη τονισμένη λέξη τής φράσης (νόμος του Wackernagel, περίπου όπως στη σύγχρονη Σερβική/Κροατική), ενώ στη νέα ελληνική οι αδύνατοι τύποι τής προσωπικής άντωνυμίας εμφανίζονται πριν από τους κλιτούς τύπους του ρήματος και μετά από τους άκλιτους/άχρονους (προστακτική και γερούνδιο), όπως στη μακεδονική¹⁴. Υπάρχουν στοιχεία των δομών των γλωσσών που δεν μεταβάλλονται ούτε από γλώσσα σε γλώσσα, ούτε διαχρονικά. Για παράδειγμα, ή άντωνυμία στη φράση: «'Ο Μανώλης τόν είδε» δεν μπορεί να σημαίνει «τόν Μανώλη» σε καμία γλώσσα του κόσμου και, αντίστροφως, στη φράση: «'Ο Μανώλης είδε τόν έαυτό του στον καθρέφτη» ή αυτοπαθής άντωνυμία τόν έαυτό του σημαίνει αναγκαστικά «τόν Μανώλη»· αυτές οι ιδιότητες των άντωνυμιών είναι οικουμενικές. Η γενετική προσέγγιση υποθέτει ότι τέτοιες καθολικές ιδιότητες, που είναι κοινές έξ όρισμού σε όλες τις γλώσσες, είναι βιολογικά προκαθορισμένες, δεν επηρεάζονται από το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, επικοινωνιακό περιβάλλον και παραμένουν αναλλοίωτες στον χρόνο.

Είναι ωστόσο σαφές ότι τα καθολικά αυτά στοιχεία είναι φωνητικές/φωνολογικές, μορφολογικές και συντακτικές δομές. Στο έρώτημά μας ως προς τή σχέση γλώσσας και έλευθερίας θα μπορούσαμε να απαντήσουμε ότι τα συγκεκριμένα επίπεδα τής γλώσσας δεν άφορούν καθόλου αυτή τή σχέση. Το να αναζητούμε τή σχέση τής σύνταξης με τήν έλευθερία είναι σαν να φάχνουμε τήν επίδραση των πέντε δακτύλων ή του τρόπου που περπατά το ανθρώπινο όν πάνω στην έλευθερία. Διαφορετικά ωστόσο είναι τα πράγματα όσον άφορα τις άλλες πτυχές τής γλώσσας: τή σημασιολογία, τή σύνδεση δηλαδή λέξεων και φράσεων με νόηματα, τή παραγωγή κειμένων, τή παραγωγή γραπτού λόγου, τή χρήση τής γλώσσας στην επικοινωνία κ.λπ. Τα πράγματα γίνονται ιδιαίτερα περίπλοκα και έδω ή σχέση με τήν έλευθερία άποκτά διαφορετικό νόημα. Όσον άφορα το επίπεδο τής σημασιολογίας, άφ' ενός φαίνεται ότι υπάρχουν καθολικά σημασιολογικά χαρακτηριστικά που άφορούν, π.χ., τούς άριθμούς, τα χρώματα, βασικές πτυχές του χώρου και του χρόνου

14. B. D. Joseph, *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge University Press, Cambridge MA 1983.

κ.λπ. (καὶ ποὺ μᾶλλον ἀντανανκλοῦν καθολικὲς δομὲς τῆς σκέψης)¹⁵. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ὅμως, τὸ λεξιλόγιο καὶ τὰ νοήματα τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐκφράσεων, οἱ ἐπιμέρους ἀποχρώσεις, οἱ συνδηλώσεις (connotations), οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς διαστάσεις τῆς σημασίας, τῶν κειμενικῶν εἰδῶν, τοῦ ὕφους, τῶν γλωσσικῶν ποικιλιῶν εἶναι πολυποίκιλες καὶ πολιτιστικὰ καὶ κοινωνικὰ καθορισμένες, ὄχι μόνο βιολογικὰ καὶ γνωσιακὰ. Σὲ αὐτὰ τὰ ἐπίπεδά της ἡ γλῶσσα κατὰ κάποιον τρόπο παύει νὰ εἶναι ἓνα βιολογικὰ δοσμένο ἐργαλεῖο μὲ συγκεκριμένες δομὲς καὶ γίνεται πολυσχιδῆς καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενη, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς διεπίδρασης μὲ σύνθετες καὶ περίπλοκες κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς δομὲς. Φυσικὰ ὑπάρχουν μεγάλες ἀτομικὲς καὶ κοινωνικὲς διαφορὲς στὴ γνώση καὶ τὴ χρήση τοῦ λεξιλογίου, τοῦ γραπτοῦ λόγου, τῶν ἐπικοινωνιακῶν καὶ ὑφολογικῶν συμβάσεων κ.λπ. ἀπὸ διάφορα ἄτομα καὶ κοινωνικὲς ομάδες, ἀλλὰ καὶ στὰ νοήματα ποὺ κωδικοποιεῖ ἡ ἴδια γλῶσσα σὲ διάφορες χρονικὲς περιόδους. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι πλεόν ἓνα ἀπλὸ βιολογικὰ δοσμένο ἐργαλεῖο ἀλλὰ καθίσταται ἐκφραστὴς κοινωνικῆς ταυτότητας, ἀτομικῆς, ταξικῆς, σεξουαλικῆς ταυτότητας, ταυτοτήτων φύλου, μόρφωσης, γεωγραφικῆς καταγωγῆς κ.λπ. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ γλῶσσα, ὡς ἐν μέρει πολιτισμικὸ καὶ κοινωνικὸ προϊόν, μετέχει σὲ παιχνίδια ἀνισοτήτων, καταπίεσης, ὑποταγῆς· μπορεῖ νὰ ἐνισχύσει ὑφιστάμενες προϋποθέσεις γιὰ κοινωνικὴ ἄνοδο, ἐνδυνάμωση καὶ κυριαρχία ἢ ἀντίστροφα νὰ συντελέσει στὴ διαιώνιση τῆς καταπίεσης διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων στὴ βάση τῆς κοινωνικῆς τάξης, τῆς φυλῆς, τοῦ φύλου, τῆς σεξουαλικότητος κ.λπ. Κεντρικὸ ρόλο παίζουν ἐδῶ οἱ γλωσσικὲς ἰδεολογίες, μὲ τίς ὁποῖες θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴ συνέχεια.

3. Κοινωνιογλωσσολογία: γλωσσικὲς ἰδεολογίες καὶ ἐνδεικτικότητες

Γενικὰ οἱ ἰδεολογίες ὀρίζονται ὡς «σύνθετα συστήματα πεποιθήσεων ποὺ συνολικὰ συγκροτοῦν μίαν συγκεκριμένη ἐρμηνευτικὴ ἀναταπόκριση ἀπέναντι σὲ πολιτικά, κοινωνικά, πολιτισμικά καὶ ἄλλα φαινόμενα,

15. Βλ. L. Talmy, *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 2: *Typology and Process in Concept Structuring*, MIT Press, Cambridge MA 2000.

ἀπέναντι σὲ πτυχὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης μιᾶς κοινότητος»¹⁶. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ Marx καὶ Engels στὸ ἔργο τους: *Die deutsche Ideologie* (1845-6) ἀντιμετώπισαν τὴν (πολιτικὴ) ἰδεολογία ὡς ἓνα ἀναπαραστατικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ σύστημα ποὺ διαιωνίζει τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες, συσκοτίζοντας τὴν πραγματικότητα καὶ νομιμοποιώντας τὴν ἡγεμονία τῶν ἰσχυρῶν¹⁷. Ἡ Κριτικὴ Θεωρία¹⁸ καὶ νεομαρξιστικὲς καὶ ἰδίως μετανεωτερικὲς προσεγγίσεις¹⁹ ἀποδίδουν κεντρικὸ ρόλο στὴν ἰδεολογία, καθὼς ἢ καταστατικὴ τους θέση εἶναι ὅτι ἡ «ἀλήθεια» συγκροτεῖται καὶ δομεῖται μόνον ἐντὸς διαφόρων κοινωνικῶν Λόγων, πλεγμάτων δηλαδὴ ἀπὸ κείμενα, θεσμικὰ καὶ μὴ, ποὺ κωδικοποιοῦν καὶ ἀναπαράγουν ἰδεολογίες²⁰.

Ἄντίστοιχα οἱ γλωσσικὲς ἰδεολογίες (language ideologies) συνδέουν ἐρμηνευτικὰ τὴ γλῶσσα μὲ πτυχὲς τῆς ἱστορικῆς, πολιτικῆς, κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς πραγματικότητας, μὲ ταξικὲς, φυλετικὲς, ἔμφυλες, σεξουαλικὲς ταυτότητες καὶ ἐπιτελέσεις, κ.λπ. Ἡ Irvine²¹ ὀρίζει τὶς γλωσσικὲς ἰδεολογίες ὡς: “the cultural system[s] of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests”, καὶ ἡ Woolard²² ὡς: “mediating links between social forms and forms of talk”²³. Οἱ ἰδεολογικὰ φορτισμένες στάσεις

16. Γ. Ξυδόπουλος & Στ. Τσιπλάκου, «Γλωσσικὲς ἰδεολογίες καὶ μῦθοι», ὅ.π., σ. 637.

17. Βλ. καὶ A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, International Press, New York 1971, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ρόλο θεσμῶν ὅπως εἶναι τὸ κράτος, ἡ ἐκπαίδευση, ἡ ἐκκλησία στὴν ἰδεολογικὴ φυσικοποίηση τῆς ἡγεμονίας τῆς ἀρχουσας τάξης.

18. D. Held, *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Polity Press, Cambridge 2004.

19. A. Norval, “Poststructuralist conceptions of ideology”, στὸ: M. Freeden & M. Stears (ἐπιμ.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, 2013, <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199585977.001.0001/oxfordhb-9780199585977-e-028>.

20. Βλ. παραπάνω τὴν 1η ἐνότητα.

21. J. Irvine, “When talk isn’t cheap: Language and political economy”, *American Ethnologist* 16 (1989), σσ. 248-267, ἐδῶ σ. 255.

22. K. A. Woolard, “Introduction: Language ideology as a field of inquiry”, στὸ: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard & P. V. Kroskrity (ἐπιμ.), *Language Ideologies*, Oxford University Press, New York 1998, σσ. 3-47, ἐδῶ σ. 3.

23. Βλ. καὶ Α. Καλοκαιρινός, «Γλῶσσα καὶ ἰδεολογία: ἱστοριοθεωρητικὲς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ συζήτηση», *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα. Πρακτικὰ τῆς 31ης Ἐτήσιας Συνάντησης τοῦ Τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.*, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν – Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 15-51· K. A. Woolard, “Language Ideologies”, στὸ: J. Stanlaw, (ἐπιμ.) *The International*

ἀπέναντι στὴ γλῶσσα, ποὺ συσχετίζουσι γλωσσικὰ στοιχεῖα μὲ κοινωνικὰ χαρακτηριστικά, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουσι σὲ γλωσσικὴ καὶ εὐρύτερη καταπίεση καὶ καταστολή, ἢ ἀντίθετα νὰ ἐνδυναμώσουσι καὶ νὰ ἀπελευθερώσουσι διαφορετικὰς κοινωνικὰς ομάδες, ταυτότητες καὶ «φωνές». Ἔτσι, ἡ ἰδεολογικὴ θέση ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ κύριος ἐκφραστής ἐνὸς ἔθνους καὶ τῆς ἱστορικῆς του συνέχειας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ αὐθαίρετες κρίσεις περὶ γλωσσικῆς «καθαρότητας» καὶ συνακόλουθα στὴ θεσμικὴ ἀπόρριψη ἢ περιθωριοποίηση τῆς πολυγλωσσίας καὶ τῆς γλωσσικῆς ποικιλότητος σὲ πολλὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα ἀνὰ τὸν κόσμον, ἀπόρριψη ποὺ φέρνει σὲ μειονεκτικὴν θέση τὶς μαθήτριες καὶ τοὺς μαθητὲς μὲ μεταναστευτικὴν βιογραφία ἢ τὰ διαλεκτόφωνα παιδιὰ²⁴. Ἰδεολογικὴ βία συνήθως ἔχουσι διάφορες ψευδοεπιστημονικὰς ἢ καὶ ψευδοαισθητικὰς θέσεις, ὅπως π.χ. ὅτι οἱ διαλεκτικὰς ἢ οἱ ὑβριδικὰς, διαγλωσσικὰς (translingual)²⁵ γλωσσικὰς μορφὰς εἶναι ἀκαλαίσθητες, ἀπλοϊκὰς, εἶναι ἐπικοινωνιακὴ ἀνικανότητα, γλωσσικὸ ἔλλειμμα καὶ νοητικὴ σύγχυση, ἀκατάλληλες γιὰ τὴ δημόσια/σύνθετη/ἀπαιτητικὴ ἐπικοινωνία, ἰδιαίτερος τῆ γραπτῆ, κ.λπ.²⁶.

Στὴν πραγματικότητα οἱ θέσεις αὐτὰς εἶναι θέσεις ἐναντίον τῶν χρηστῶν καὶ χρηστῶν τέτοιων γλωσσικῶν μορφῶν, ποὺ συνήθως εἶναι μετανάστριες καὶ μετανάστες, ἀπὸ κατώτερες κοινωνικὰς τάξεις, ἀπὸ ἀγροτικὰς περιοχὰς, νέες/οἱ, κ.λπ. Οἱ γλωσσικὰς ἰδεολογίαις ὑποτίθεται ὅτι ἀφοροῦν γλωσσικὰς μορφὰς, στὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἰδεολογικὰς τοποθετήσεις ἀπέναντι σὲ συγκεκριμέναις κοινωνικὰς

Encyclopedia of Linguistic Anthropology, John Wiley & Sons 2021, σσ. 1-20 [https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0217].

24. J. Cummins, *Ταυτότητες ὑπὸ Διαπραγμάτευση. Ἐκπαίδευση μὲ σκοπὸ τὴν Ἐνδυνάμωση σὲ μιὰ Κοινωνία τῆς Ἐτερότητας*, ἐπιμ. Ἑλ. Σκούρτου, μετάφρ. Σ. Ἀργύρη, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2003· N. Flores & J. Rosa, “Undoing appropriateness: Raciolinguistic ideologies and language diversity in education”, *Harvard Educational Review* 85, 2 (2015), σσ. 149-171· Stavroula Tsiplakou, «Pratiques d’alternance linguistique ou pédagogie du translanguaging? Une étude de cas dans deux classes à Chypre», στί: L. Van Mensel & C. Hélot (ἐπιμ.) *Le multilinguisme en contexte éducatif au XXIe siècle: perspectives critiques. Les Cahiers Internationaux de Sociolinguistique* 16 (2019), σσ. 95-116.

25. Βλ. Of. García & Li Wei, *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*, Palgrave Macmillan, New York 2014.

26. Γ. Μπαμπινιώτης, *Οἱ δέκα πιὸ ἐνοχλητικὰς χρήσεις τῆς γλώσσας μας* (2008), https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/oi-10-pio-enoxlitikes-xriseis-tis-glwsas-mas/.

ομάδες χρηστριών και χρηστών τῆς γλώσσας²⁷. Τὸ ἐμφανῶς ἀπαξιώτικο «Πῶς εἶναι ἔτσι αὐτές/οί;» μετασχηματίζεται στό: «Πῶς μιλάνε ἔτσι;». Ἀντίστοιχες ἰδεολογικές βάσεις ἔχουν καὶ σεξιστικές θέσεις ἀπέναντι στή «γλῶσσα τῶν γυναικῶν», ποὺ ὑπερτονίζουν τὶς διαφορὲς στή γλωσσική ἐπιτέλεση μεταξὺ τῶν φύλων καὶ ἀποδίδουν στή «γυναικεία» γλῶσσα χαρακτηριστικὰ ὅπως τὴν προτίμηση στὰ ὑποκοριστικά, τὴν ἀποφυγὴ λέξεων καὶ φράσεων-ταμπού, τὴν εὐγένεια καὶ τὴ συνεργατικότητα στή συνομιλία, τὴν ἔμφαση στὴν ἔκφραση συναισθημάτων ἀλλὰ καὶ τὴ γυναικεία «γλωσσική ἀνασφάλεια», ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἐντονώτερο προσανατολισμὸ πρὸς τὴ γλωσσική νόρμα²⁸.

Ὁ Silverstein²⁹, ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονη κοινωνιογλωσσολογία τοῦ Τρίτου Κύματος γενικώτερα³⁰, ἐργαλειοποιεῖ τὴν ἔννοια τῆς ἐνδεικτικότητας (indexicality) γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸν συσχετισμὸ μεταξὺ γλωσσικῶν μορφῶν καὶ ἰδεολογιῶν. Ἕνας ἐνδείκτης (indexical) εἶναι μία γλωσσική μορφή ποὺ λόγῳ ἐπαναλαμβανόμενης χρήσης σὲ συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικά καὶ ἐπικοινωνιακά συγκείμενα καταλήγει νὰ ἐνδεικνύει, νὰ παραπέμπει σὲ συγκεκριμένα στοιχεῖα τῶν συγκειμένων, ὅπως εἶναι οἱ κοινωνικές, οἰκονομικές, μορφωτικές, ἔμφυλες ἢ ἄλλες ταυτότητες τῶν ὁμιλητριῶν καὶ ὁμιλητῶν, ἢ ἐπισημότητα ἢ ἡ οἰκειότητα τῆς ἐπικοινωνίας, κ.λπ. Οἱ ἐρμηνευτικές αὐτὲς συνδέσεις, τὶς ὁποῖες ὁ Silverstein ὀνομάζει *μεταπραγματολογικές* (metapragmatic), γίνονται στή βάση ὑποκείμενων γλωσσικῶν ἰδεολογιῶν³¹. Γιὰ νὰ δοῦμε

27. Φ. Παναγιωτίδης, *Μίλα μου γιὰ Γλῶσσα*, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2013· Ἄν. Φραγκουδάκη, *Γλῶσσα καὶ Ἰδεολογία*, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1987.

28. D. Cameron, "Gender and language ideologies", στό: S. Ehrlich, M. Meyerhoff & J. Holmes (ἐπιμ.), *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex 2014, σσ. 281-296· R. Lakoff, *Language and Women's Place*, Harper Colophon Books, New York 1975.

29. M. Silverstein, "Indexical order and the dialectics of sociolinguistic Life", *Language and Communication* 23, 3-4 (2003), σσ. 193-229.

30. Βλ. ἐνδεικτικὰ A. Agha, "The social life of cultural value", *Language and Communication* 23 (2003), pp. 231-273· M. Bucholtz & K. Hall, "Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach", *Discourse Studies* 7 (4-5), pp. 585-614· P. Eckert, "Variation and the indexical field", *Journal of Sociolinguistics* 12 (2008), σσ. 453-476.

31. "ideology construes indexicality by constituting its metapragmatics": M. Silverstein, "Indexical order...", ὅ.π., σ. 128. Βλ. καὶ Σ. Μοσχονᾶς, *Ἰδεολογία καὶ Γλῶσσα*, ἐκδ. Πατάκης, Ἀθήνα 2005.

Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα, οί γλωσσικές μορφές στην Εικόνα 1 ένδεικνύουν Άλβανούς μετανάστες, στούς όποιους αποδίδονται χαρακτηριστικά ύποκόσμου και έπιθετικής άρσενικότητας, πού έπίσης ένδεικνύονται μεταπραγματολογικά άπό τήν ιδεολογικού τύπου σύνδεση μεταξύ έλλιπούς γνώσης τής έλληνικής γλώσσας, μεταναστευτικής ταυτότητας και έγκληματικής συμπεριφορής:

Εικ. 1: *Ισε μανκα αιση Ααα... Σε μακαιρωσω!*
[Πηγή: <https://ask.fm/GeorgeMad1305/answers/128775384961>]

4. «Έλευθερία και γλώσσα» και έκπαίδευση

Τί μπορεί νά κάνει ή έκπαίδευση σέ σχέση με τόν κατασταλτικό ή άπελευθερωτικό ρόλο τής γλώσσας, όπως περιγράφηκε παραπάνω; Η έπίσημη έκπαίδευση γενικά έμφορείται άπό ιδεολογίες περι τής γλώσσας ως συμβολικού κεφαλαίου και συχνά άπό φιλελεύθερες ιδεολογίες περι κοινωνικής ένδυνάμωσης μέσα άπό τήν υιοθέτηση τών ρυθμιστικά «όρθών» γλωσσικών μορφών³². Έτσι ή κυρίαρχη έκ-

32. P. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge MA 1991.

παίδευση ἀφ' ἑνὸς στηλιτεύει τὴ χρήση στιγματισμένων γλωσσικῶν ποικιλιῶν ἢ καὶ γλωσσῶν, ἀγνοώντας τὸ γλωσσικὸ κεφάλαιο τῆς πλειονότητος πλέον τῶν μαθητριῶν καὶ τῶν μαθητῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου προκρίνει μὲ τρόπο σχεδὸν οὐσιοκρατικὸ τὰ «ὑψηλά» ἐπίπεδα ὕφους τῆς πρότυπης γλώσσας, τῆς νόρμας, υἱοθετώντας μία οὐσιαστικὰ κατασταλτικὴ γλωσσικὴ παιδαγωγικὴ, μία παιδαγωγικὴ μετάδοσης καὶ διαίωνης τῆς γλωσσικῆς νόρμας καὶ φυσικοποίησης τῶν ιδεολογιῶν ποὺ τὴ στηρίζουν.

Στὸν ἀντίποδα βρίσκεται ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ κριτικοῦ γραμματισμοῦ (critical literacy)³³, ποὺ ἀντιμετωπίζει τὴ γλῶσσα ὄχι ὡς μία στατικὴ νόρμα ἀλλὰ ὡς μία σειρὰ ἐπιτελέσεων μέσα σὲ πολλαπλὰ κοινωνικὰ συγκείμενα καὶ ἐνθαρρύνει μαθήτριες καὶ μαθητὲς νὰ ἀνακαλύψουν τὶς ἐνδεικτικότητες, τὶς κοινωνικὲς προεκτάσεις καὶ τὶς ιδεολογίες ποὺ ὑπόκεινται στὴ χρήση τῆς γλώσσας. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἐξετάζεται καὶ ἀξιοποιεῖται ὅλο τὸ φάσμα τῶν γλωσσικῶν ἐπιλογῶν τῆς κοινότητος, περιλαμβανομένης τῆς κοινωνικῆς καὶ γεωγραφικῆς ποικιλότητος, τῆς πολυγλωσσίας καὶ τῆς διαγλωσσικῆς ἢ ὑβριδικῆς γλωσσικῆς παραγωγῆς. Γιὰ νὰ δανειστοῦμε τὰ λόγια ἐνὸς Προγράμματος Σπουδῶν κριτικοῦ γραμματισμοῦ:

Ὡς κριτικὰ ἐγγράμματο ὀρίζουμε τὸ ἄτομο ποὺ κατανοεῖ καὶ χειρίζεται ἐπιτυχῶς τὴ γλῶσσα στὴν ιδεολογικὴ τῆς διάστασι. Διερευνᾷ, δηλαδὴ, τὸ πῶς τὰ διάφορα γλωσσικὰ στοιχεῖα (γραμματικά φαινόμενα, λεξιλόγιο, κειμενικὰ εἶδη, ὀργάνωση πληροφοριῶν σὲ κείμενα) συμβάλλουν στὴ σύναψη κοινωνικῶν σχέσεων, στὴν κατασκευὴ πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀξιῶν, στὴν ἀναπαραγωγὴ στερεοτύπων ἢ στὴν ἀνατροπὴν σχέσεων ἐξουσίας καὶ ἀνισοτήτων μεταξὺ κοινωνικῶν ομάδων. Οἱ κριτικὰ ἐγγράμματοι/-ες μαθητές/-ήτριες γνωρίζουν ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις, οἱ ἔμφυλες ταυτότητες καὶ οἱ ιδεολογίες δὲν κατασκευάζονται μόνον μέσα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς γλώσσας/τῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ μορφή τῆς γλώσσας, τὰ κειμενικὰ εἶδη καθὼς καὶ μέσα ἀπὸ τὶς συνήθειες ἢ τὶς πρακτικὲς παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης κειμένων σὲ μία δεδομένη κοινότητα.

33. Βλ. ἐνδεικτικὰ M. Baynham, *Literacy Practices: Investigating Literacy in Social Contexts*, Addison Wesley, Boston MA 1995.

Ἐπίσης:

Βασική ἐπιδίωξη τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῆς εἶναι νὰ καταστήσει τοὺς μαθητὲς καὶ τὶς μαθήτριες συμμετόχους στὴ μαθησιακὴ διαδικασίᾳ καὶ νὰ διαμορφώσει, κατ' ἐπέκταση, ἐνεργοὺς πολίτες, δηλαδὴ πολίτες ποὺ νὰ λειτουργοῦν μὲ ἰσονομία, νὰ διεκδικοῦν μὲ δημοκρατικὸ τρόπο τὰ δικαιώματά τους καὶ νὰ πολεμοῦν κάθε μορφῆς κοινωνικὸ ἀποκλεισμό (λόγω καταγωγῆς, διαφορετικοῦ γλωσσικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ ὑποβάθρου, φύλου, σεξουαλικότητος, ἀναπηρίας, εἴτε λόγω ὁποιασδήποτε ἄλλης, κατασκευασμένης ἀπὸ τὴν ἡγεμονικὴ κουλτούρα, ἔννοιας τῆς «δια-φορετικότητος»)³⁴.

Ἐπομένως, ἓνα παιδαγωγικὸ πρόγραμμα κριτικοῦ γραμματισμοῦ, πέρα ἀπὸ τὴ συνεργατικὴ μάθησι καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς ὅλες τὶς «φωνές» τῆς τάξεως, ὡς πρόγραμμα κριτικῆς παιδαγωγικῆς³⁵, στοχεύει στὴν κριτικὴ ἐξέταση τῆς σχέσης μεταξὺ γλώσσας, κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ ιδεολογίας καὶ στὴν κριτικὴ ἀποδόμησή της, μὲ τελικὸ στόχο τὴ χειραφέτησι καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ.

SUMMARY

Freedom and language?

By Stavroula Tsiplakou, *Ass. Professor,
Open University of Cyprus*

This paper discusses the relationship between language and freedom, as treated in a number of linguistic traditions. Linguistic determinism and relativism are critically discussed vis-à-vis empirical research on thought and language. The independence of core structural properties of language from cognition and social context, as argued for within the generativist paradigm, are discussed in conjunction with assumptions about the interface of modules of language with thought, communicative

34. Σ. Χατζησαββίδης, Τρ. Κωστούλη & Στ. Τσιπλάκου, *Πρόγραμμα Σπουδῶν γιὰ τὸ Γλωσσικὸ Μάθημα*. Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Λευκωσία 2010.

35. P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, μετάφρ. M. Bergman Ramos, Seabury Press, New York 1970.

contexts and culture broadly conceived. The mediating role of linguistic ideologies in assessing and constraining linguistic performance, as discussed in Third Wave sociolinguistics and anthropological linguistics, is explored. Lastly, critical pedagogy and critical literacy are argued to be the educational approaches advocating a critical discourse-analytic take on language use, capitalising on, in lieu of stigmatising and excluding, learners' extant linguistic capital, and unveiling underlying ideologies, thereby potentially reversing linguistic and social oppression.

Βιβλιογραφία

- Agha A., "The social life of cultural value", *Language and Communication* 23 (2003), pp. 231-273.
- Baynham M., *Literacy Practices: Investigating Literacy in Social Contexts*, Addison Wesley, Boston MA 1995.
- Blommaert J., *Discourse: A Critical Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Boeckx C. & Kl. Grohmann (έκδ.), *The Cambridge Handbook of Biolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Bucholtz M. & K. Hall, "Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach", *Discourse Studies* 7 (4-5), pp. 585-614.
- Bourdieu P., *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1991.
- Cameron D., "Gender and language ideologies", στό: S. Ehrlich, M. Meyerhoff & J. Holmes (έπιμ.), *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality*, Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex ² 2014, σσ. 281-296.
- Chomsky N., *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge MA 1995.
- Chomsky N., "Three Factors in Language Design", *Linguistic Inquiry* 36, 1 (2005), σσ. 1-22.
- Cummins J., *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση. Έκπαίδευση με σκοπό την Ένδονάμωση σε μιὰ Κοινωνία τής Έτερότητας*, έπιμ. Έλ. Σκούρτου, μετάφρ. Σ. Αργύρη, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003.
- Eckert P., "Variation and the indexical field", *Journal of Sociolinguistics* 12 (2008), σσ. 453-476.
- Fairclough N., *Discourse and Social Change*, Polity, Cambridge 1992.
- Flores N. & J. Rosa, "Undoing appropriateness: Raciolinguistic ideologies and language diversity in education", *Harvard Educational Review* 85, 2 (2015), σσ. 149-171.

- Foucault M., *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris 1971.
- Freire P., *Pedagogy of the Oppressed*, μετάφρ. Bergman Ramos Myra, Seabury Press, New York 1970.
- Freud S., *Die Traumdeutung*, Franz Deuticke, Wien & Leipzig 1900.
- García Of. & Li Wei, *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*, Palgrave Macmillan, New York 2014.
- Gramsci A., *Selections from the Prison Notebooks*, International Press, New York 1971.
- Held D., *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Polity Press, Cambridge 2004.
- Irvine J., “When talk isn’t cheap: Language and political economy”, *American Ethnologist* 16 (1989), σσ. 248-267.
- Joseph B. D., *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Kay P. & W. Kempton, “What is the Sapir-Whorf hypothesis”, *American Anthropologist* 86, 1 (1984), σσ. 65-79.
- Kristeva J., *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, Éditions du Seuil, Paris 1969.
- Lacan J., *Le séminaire de Jacques Lacan. Livre VII: L'éthique de la psychanalyse, 1959-1960*, έπιμ. J.-A. Miller, Éditions du Seuil, Paris 1986.
- Laclau E., *On Populist Reason*, Verso, London/Brooklyn NY 2005.
- Lakoff R., *Language and Woman’s Place*, Harper Colophon Books, New York 1975.
- Lévi-Strauss Cl., *Introduction à l’oeuvre de Marcel Mauss. Mauss, Sociologie et Anthropologie*, Presses Universitaires de France, Paris 1950.
- Marx K. & F. Engels, *Die Deutsche Ideologie I. [1845-6]*, μετάφρ. W. Lough, στό: R. C. Tucker (έπιμ.), *The Marx/Engels Reader*, Norton, New York 1972.
- Norval A., “Poststructuralist conceptions of ideology”, στό: M. Freeden & M. Stears (έπιμ.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (2013), <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199585977.001.0001/oxfordhb-9780199585977-e-028>.
- Pinker S., *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, William Morrow, New York 1994.
- Silverstein M., “The uses and utility of ideology: A commentary”, στό: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity (έπιμ.), *Language Ideologies*, Oxford University Press, New York 1998, σσ. 23-45.
- Silverstein, M., “Indexical order and the dialectics of sociolinguistic Life”, *Language and Communication* 23, 3-4 (2003), σσ. 193-229.
- Talmy L., *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 2: Typology and Process in Concept Structuring*, MIT Press, Cambridge MA 2000.
- Tsiplakou St., «Pratiques d’alternance linguistique ou pédagogie du translanguaging? Une étude de cas dans deux classes à Chypre», στό: L. Van Mensel & C. Hélot (έπιμ.), *Les Cahiers Internationaux de Sociolinguistique* 16 (2019), σσ. 95-116.
- Whorf B. L., *Language, Thought and Reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, έπιμ. J. B. Carroll, MIT Press, Cambridge MA 1956.

- Wittgenstein L., „Logisch-Philosophische Abhandlung“, στό: *Annalen der Naturphilosophie*, Vol. XIV (Leipzig 1921), σσ. 185-262.
- Woolard K. A., “Introduction: Language ideology as a field of inquiry”, στό: B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity (έπιμ.), *Language Ideologies*, Oxford University Press, New York 1998, σσ. 3-47.
- Woolard, K. A., “Language Ideologies”, στό: J. Stanlaw (έπιμ.), *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*, John Wiley & Sons 2021, σσ. 1-20. [<https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0217>]

- Καλοκαιρινοῦ Ἀ., «Γλῶσσα καὶ ἰδεολογία: ἱστοριοθεωρητικὲς προϋποθέσεις γιὰ μίᾳ συζήτηση». *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα. Πρακτικὰ τῆς 31ης Ἑτήσιας Συνάντησης τοῦ Τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν – Ἴδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2011*, σσ. 15-51.
- Μοσχονᾶ Σ., *Ἰδεολογία καὶ Γλῶσσα*, ἐκδ. Πατάκης, Ἀθήνα 2005.
- Μπαμπινιώτη Γ., «Οἱ δέκα πιὸ ἐνοχλητικὲς χρήσεις τῆς γλώσσας μας» (2008), <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/oi-10-pio-enoxlitikes-xriseis-tis-glwssas-mas/>.
- Ξυδόπουλου Γ. & Στ. Τσιπλάκου, «Γλωσσικὲς ἰδεολογίες καὶ μῦθοι», στό: Μ. Λεκάκου καὶ Ν. Τοπιντζῆ (έπιμ.), *Εἰσαγωγή στὴ Γλωσσολογία*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2022, σσ. 636-682.
- Παναγιωτίδη Φ., *Μίλα μου γιὰ Γλῶσσα*, ἐκδ. Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2013.
- Φραγκουδάκη Ἄν., *Γλῶσσα καὶ Ἰδεολογία*, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1987.
- Χατζησαββίδη Σ., Τρ. Κωστούλη & Στ. Τσιπλάκου, *Πρόγραμμα Σπουδῶν γιὰ τὸ Γλωσσικὸ Μάθημα. Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Λευκωσία 2010*.